

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/144543>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

7 Campus-ontwikkeling

Henk-Jan Kooij

7.1 Inleiding

Over het algemeen is het voor regionale overheden moeilijker dan voor lokale overheden om in specifieke lokale ontwikkelingen te investeren. Derhalve wordt de ontwikkeling van wetenschapsparken en zogenaamde innovatiecampussen bevorderd door lokale overheden en worden deze ontwikkelingen door regionale overheden slechts ondersteund met algemene beleidsinstrumenten. Er zijn provincies die actief betrokken zijn bij individuele campussen vanwege een bovenlokaal belang, maar de provincie Limburg heeft in 2011 echter een provinciaal campusplan gelanceerd waarin zij actief betrokken was bij vastgoedontwikkeling van twee innovatiecampussen. In deze bijdrage wordt deze opmerkelijke beleidsontwikkeling geduid door de totstandkoming van dit plan te analyseren via actor-netwerkteorie: stap voor stap werd een private campusontwikkeling in Geleen door de gemeente gecirculeerd en uiteindelijk getrans-

formeerd tot een lokale vastgoedontwikkeling. De conclusie is dat de actieve bijdrage van de provincie aan de lokale vastgoedontwikkeling alleen mogelijk was door het integreren van de lokale campusontwikkeling binnen bestaande regionale beleidsplannen en de toekomstvisie van de provincie Limburg.

Ongeveer 80 Nederlandse steden en gemeenten zijn als onderdeel van hun ruimtelijke of economische beleid betrokken bij de ontwikkeling van lokale 'campussen' en 'wetenschapsparken', in tegenstelling tot regionale overheden zoals provincies (BCI, 2012; Kooij, 2015). Provincies zijn vanuit hun positie als regionale overheid minder vaak betrokken bij individuele ontwikkelingen, al zijn er natuurlijk uitzonderingen. Zo investeren enkele provincies direct en indirect in de ontwikkeling van innovatiecampussen, zoals de provincie Noord-Brabant via de provinciale ontwikkelingsmaatschappij BOM. Als enige

109

Nederlandse provincie heeft Limburg echter meegewerkt aan het opzetten van een provinciale campusplan. In dit plan investeert de provincie substantieel in de ontwikkeling en in het beleid met betrekking tot de provinciale campussen. In tegenstelling tot andere provinciale overheden, die alleen bijdragen op het niveau van individuele campussen en hierin een passievere rol aannemen, heeft de provincie Limburg actief bijgedragen aan het ontwikkelen van een regionaal campusplan en heeft zij zelfs geïnvesteerd in campusvastgoed (Huisman, 2008). Het doel van dit artikel is het verklaren van deze opmerkelijke afwijking van het beleid dat andere provincies voeren door middel van een historische analyse van de werking van het campusconcept in Limburg. Dit wordt gedaan door gericht te kijken naar de 'translatie' van het campusconcept binnen de Limburgse regio, met bijzondere aandacht voor het beleidsterrein van de provincie Limburg. Translatie wordt geconceptualiseerd vanuit het perspectief van de actor-netwerktheorie (ANT) en aan de hand van het werk van Callon (1986), Law (1992) en Latour (1986, 2005). Volgens ANT, een theorie die in het verleden ook de 'sociologie van translatie' werd genoemd, is translatie niet hetzelfde als de onproblematische verspreiding van ideeën (Latour, 1986), maar juist een proces waarmee ideeën worden getransformeerd en getransporteerd door tijd en ruimte (Latour, 2005). Translatie is dus het circuleren, transformeren en representeren van 'dingen' en bevat tevens het orchestreren en ordenen van en het weerstand bieden aan deze processen (Law, 1992). Translaties worden geanalyseerd door het traceren van netwerken, d.w.z. de verbindingen tussen actoren, dingen en ideeën die door wetenschappers in kaart zijn gebracht. Het zijn deze relaties die de transformaties van ideeën transporteren (Latour, 2005). Het is daarom niet één enkel idee dat zonder

problemen overgebracht wordt van de ene situatie naar de andere, maar meer een serie translaties die aangedreven worden door de handelingen van meerdere actoren (Tait & Jensen, 2007). Op het eerste gezicht ziet het idee er na een dergelijke serie translaties misschien uit als hetzelfde idee, maar dit is slechts de uitkomst van een translatieproces dat de ene 'actor' in staat stelt te spreken voor de andere. Binnen ANT worden zowel dingen als ideeën gezien als actoren, vandaar actor-network-theorie (Hendrikx, 2014; Murdoch, 2006). De netwerken van actoren kunnen worden getraceerd door de actoren zelf te volgen en het volgen van hun paden (Latour, 2005: 237). Dit betekent dat er expliciet aandacht wordt besteed aan micropraktijken, een focus sterk lijkend op Foucaults aandacht voor machtsverhoudingen (Murdoch, 2006: 74). ANT bouwt grotendeels voort op Foucaults relationele concept van discours en op zijn standpunt dat macht zowel productief als alomtegenwoordig is (Foucault, 1976), maar ANT breidt zijn premature ideeën over de rol van het materiële in de verspreiding van productieve macht uit (Murdoch, 2006). Zodoende kan een groot aantal van Foucaults methodologische hulpmiddelen worden gebruikt bij het bestuderen van heterogene netwerken (Kendall & Wickham, 1999; Latour, 2005; Murdoch, 2006; Tait & Jensen, 2007).

Voor de analyse van het campusbeleid in de provincie Limburg heb ik de translaties van het campusconcept door de jaren heen in kaart gebracht door beleidsdocumenten, notulen van vergaderingen van de Provinciale Staten en commissievergaderingen, persberichten en krantenartikelen te analyseren (in de tekst wordt hiernaar verwezen). Daarnaast heb ik een serie van 14 semigestructureerde interviews gehouden met provincieambtenaren en ambtenaren die betrokken waren bij specifieke

campusontwikkelingen, een medewerker van Gedeputeerde Staten en medewerkers en oud-medewerkers van de regionale ontwikkelingsmaatschappij LIOF.

In de rest van dit hoofdstuk beschrijf ik hoe de campus door de regio heen getransleerd wordt, van een privaot initiatief van DSM tot de omarming van de campus door de provincie Limburg als een belangrijk beleidsinstrument. De beschrijving beslaat de periode van 2005 tot 2013 en richt zich op de provincie Limburg en de netwerken die binnen de provincie circuleren.

7.2 Campusontwikkeling in Limburg

Het begin: de DSM Research Campus in Geleen

Binnen de provincie Limburg verschilt het concept 'campus' expliciet van eerdere associaties met 'universiteitscampus' door de plannen die geïntroduceerd werden door DSM (Dutch State Mines) voor het ontwikkelen van een 'Research Campus' in Geleen (DSM, 2004b; DSM & LIOF, 2003; Netherlands Academy of Technology and Innovation, 2003). Dit was een gevolg van DSM's nieuwe strategie om zich terug te trekken uit de grootschalige productie van chemicaliën en zich te gaan richten op biowetenschappen ('life sciences') en chemische materialen, die uiteindelijk leidde tot de verkoop van DSM's petrochemische bedrijven aan Saudi Basic Industries Corp (SABIC) in 2002 (DSM, 2013). De Research Campus werd opgezet als een plaats waar DSM op zijn eigen terrein ruimte bood aan 'technostarters' en onderzoeks- en ontwikkelingsafdelingen (R&D) van andere bedrijven. Het bieden van ruimte aan andere bedrijven werd gepresenteerd als een stap vooruit, maar het was vooral een strategie om nieuwe huurders te vinden voor het

leegstaande vastgoed op het terrein, dat voor DSM een financieel probleem vormde (DSM, 2004b; DSM & LIOF, 2003; Netherlands Academy of Technology and Innovation, 2003). In wezen maakte dit vastgoedinitiatief tot 2005 deel uit van DSM's privéstrategie, met uitzondering van de reguliere betrokkenheid van de lokale overheid en vakbonden.

'Clusters van kracht' voor de versnelling van de Limburgse economie

In 2005 startte de provincie Limburg de Versnellingsagenda, een agenda voor het versnellen van economische ontwikkeling en innovatie binnen de provincie. Het startschot voor dit initiatief kwam van de nationale overheid in Den Haag, die een reactie vroeg op het verlies van banen in de meest geïndustrialiseerde regio van Nederland. Dit banenverlies was veroorzaakt door de mondialisering van de wereldeconomie en de effecten daarvan op de industriële sector in de provincie Limburg (Taskforce Versnellingsagenda, 2005; Van den Brink et al., 2005). Voor de definitieve versie van de agenda waren drie zogenaamde 'clusters van kracht' van cruciaal belang: chemie, health care & cure en agro-food/nutrition. Na consultatie in de regio werd het 'kansencluster' nieuwe energie toegevoegd (Taskforce Versnellingsagenda, 2005).

De Versnellingsagenda werd gepresenteerd als een koerswijziging. In plaats van het afwachtend formuleren van beleid en programma's en wachten op de nationale overheid in Den Haag, was de nieuwe visie van de provincie Limburg om voort te bouwen op haar eigen krachten en deze actief te verbeteren. Vooral Martin Eurlings, de gedeputeerde voor economie, was een groot voorstander van deze actieve houding en om realistische uitkomsten te bewerkstelligen zocht hij contact met bedrijven en onderzoekinstellingen zoals

DSM, SABIC en de Universiteit van Maastricht (UM) (cf. Taskforce Versnellingsagenda, 2005).

Deze nieuwe visie werd eveneens aangedreven door de erkenning van het feit dat DSM zich uit de regio aan het terugtrekken was, zoals bleek uit de reorganisatie genaamd 'Copernicus' (DSM, 2004a). Ambtenaren binnen de provincie erkenden dit terugtrekken ook en begonnen mogelijkheden te onderzoeken om DSM aan de regio te binden. Dit werd in eerste instantie gedaan in het licht van de clusterontwikkeling zoals deze in de Versnellingsagenda benoemd werd. Vanaf 2006, na bezoeken aan Basel, contact met Martin Hinoul van het Interuniversity Micro Electronics Centre (IMEC) in Leuven en bezoeken aan de High Tech Campus in Eindhoven, zagen de ambtenaren echter in dat campusontwikkeling een rol kon spelen in de clusterontwikkeling en werd een eerste stap gemaakt in de translatie van campusontwikkeling naar bestaand regionaal beleid en de Versnellingsagenda.

112

Van 'clusters van kracht' naar campusontwikkeling

Na de Provinciale Statenverkiezingen van 2007 zetten de nieuwe gedeputeerden de Versnellingsagenda voort en onderzochten zij de mogelijkheden voor campusontwikkeling als middel voor de integratie van verschillende sectorale beleidstakken zoals fysiek, arbeidsmarkt-, economisch en vernieuwingsbeleid. De provincieambtenaren zetten tevens hun onderzoek voort naar campusontwikkeling als onderdeel van clusterontwikkeling. Gekoppeld aan de toename van 'open innovatie'-concepten, die in 2003 door DSM en Philips werden omarmd, maar ook in verband met leegstaand vastgoed en het terugtrekken van DSM, onderzochten zij campusontwikkeling als een manier om deze problemen op te lossen en trachtten zij uit te zoeken wat een provin-

ciale overheid zou kunnen doen om een dergelijke ontwikkeling te bevorderen.

Het standpunt van de provincie met betrekking tot campusontwikkeling werd in 2008 verwoord in een memorandum voor de Statencommissie voor het Economisch Domein (Provincie Limburg, 2008) en deze memo werd door de Commissie gunstig onthaald (Statencommissie voor het Economisch Domein, 2008). De memo werd opgesteld door de provincieambtenaren en de gedeputeerde met als doel het verduidelijken van de kwesties campus en campusontwikkeling en om het campusconcept expliciet te definiëren. De redenen hiervoor waren niet puur semantisch van aard, want het doel was het maken van een onderscheid tussen 'echte' campussen en de 'gewone' bedrijventerreinen die het label campus slechts gebruikten uit marketingoverwegingen. Bovendien werd in de memo uiteengezet hoe de provincie betrokken was bij 'echte' campussen en initiatieven die niet als 'echt' gezien werden. De provincie 'erkende' twee campusontwikkelingen binnen de regio, de 'Research & Business Campus' in Geleen en de 'Health Campus' in Maastricht (Provincie Limburg, 2008) en andere initiatieven zoals Greenport Venlo of AVANTIS in Heerlen/Aken werden niet beschouwd als 'echte' campussen (cf. Jacobs & Kooij, 2013). In wezen werd campusontwikkeling getransleerd naar een knooppunt in de netwerken van bestaand beleid en bestaande initiatieven.

De campus als een 'open concept'

Twee nationale rapporten over campusontwikkeling die in 2009 in opdracht van het ministerie van Economische Zaken opgesteld werden (BCI, 2009; Boekholt et al., 2009) brachten campusontwikkeling in Limburg verder onder de aandacht. Deze rapporten bevestigden de visie van de provincie Limburg

met betrekking tot deze kwestie, wat geen verrassing was aangezien een aantal provincieambtenaren actief contact zochten met EZ en de organisaties die aan de rapporten werkten om hen te informeren over Limburgs visie en activiteiten op het gebied van campusontwikkeling. Dit bleek voor de provincie erg productief te zijn, omdat het tweede rapport de 'Research Campus' in Geleen beoordeelde als een 'volwassen campus' van 'nationaal belang' en de 'Maastricht Health Campus' als een campus in de 'groefase' en 'potentieel van nationaal belang'. Hiermee werd het netwerk dat met campusontwikkeling in de provincie verbonden is vergroot met de netwerken van de nationale overheid.

De rapporten effenden het pad voor de voortzetting en verdere translatie van het campusconcept binnen de provincie. De rapporten waren namelijk slechts verkenningen en beoordelingen op een zeer algemeen niveau en gaven daarom een conceptualisatie van de campus als een 'open concept', dat op verschillende manieren geïnterpreteerd en gebruikt kan worden (Kooij et al., 2014). Daarnaast expliciteerde het eerste rapport de mogelijke rollen van overheden in campusontwikkeling, zonder Europese regelgeving met betrekking tot staatssteun in gevaar te brengen. Volgens het rapport was het mogelijk om initiatieven te steunen door investeringen in infrastructuur zoals wegen, maar vastgoed werd gezien als grensgeval (Boekholt et al., 2009). Omdat de rapporten in opdracht van EZ waren opgesteld en in lijn lagen met de visie van de provincie inzake de kwestie, kon de provincie deze rapporten bovendien gebruiken om het prioriteren van de twee enige 'echte' campussen in de provincie verder te implementeren.

Van innovatie van de regionale economie naar vastgoedontwikkeling

Tot 2010 was de provincie alleen op faciliterende wijze betrokken bij de Research & Business Campus in Geleen en gaf zij soms subsidies of leningen uit voor de ontwikkeling van campussen, maar in het politieke proces eind 2012 veranderde de manier waarop de provincie betrokken was. De gedeputeerde wilde het voorstel om de Research Campus in Geleen te steunen voorleggen aan de Provinciale Staten en het consortium van DSM, UM en de provincie werkte aan een masterplan voor het 'CHEMaterials' cluster. Het doel was de ontwikkeling van de 'Chemelot Campus' – zoals deze nu genoemd werd in plaats van Research Campus – wat een Euro-regionale en internationale locatie voor bedrijven, educatie en onderzoekinstellingen in de 'CHEMaterials' moest worden (Wagemans & Przybylski, 2011).

Opvallend was de verschuiving in de steun van de provincie waardoor de campus terug getransleerd werd in de richting van een vastgoedontwikkeling: de provincie zou voor 80% in vastgoed investeren, terwijl de overige twee partijen elk 10% van de investering in vastgoed op zich zouden nemen, met als argument 'marktfalen' (Provincie Limburg, 2011a). De leden van de Provinciale Staten hadden kritiek op deze vastgoedinvestering van de provincie, omdat de provincie in feite de oplossing voor DSM's afgeschreven vastgoed financierde. Het tegenargument van de gedeputeerde was dat als de provincie niet mee zou betalen aan het vastgoed van de Chemelot Campus, DSM de regio waarschijnlijk zou verlaten (Statencommissie voor het Economisch Domein, 2011).

De campusvastgoedplannen in de Provinciale Staten

De commissie en het lid van de Provinciale Staten hadden uiteindelijk geen wezenlijke

kritiek op de campusplannen en de financiële betrokkenheid van de provincie, een investering van circa 65 miljoen euro. Gezien het feit dat geen van de partijen binnen het consortium DSM, UM en de provincie Limburg rechtstreeks in vastgoed wilde investeren, moest er een vastgoedbedrijf worden opgezet met de drie partijen als enige aandeelhouders. De provincie zou 80% aan de investering bijdragen, de andere partijen elk 10% (Provincie Limburg, 2011c; Statencommissie voor het Economisch Domein, 2011). Er bestonden echter specifieke twijfels omtrent het aantal geschatte banen voor 'kenniswerkers' en de gevolgen voor laaggeschoolden in de regio. Het aantal nieuwe banen was de voornaamste reden dat de provincie in het campusplan investeerde, naast het indirect steunen van bedrijven en onderzoeksinstellingen, maar de basis van deze argumenten was zwak en in feite gebaseerd op prognoses. Over het algemeen hadden de twijfels betrekking op de doelen en de evaluatie van het project, dus besloot de gedeputeerde de vooruitgang van het project – en daarmee de gevolgen voor de arbeidsmarkt – te volgen en te beoordelen door middel van regelmatige verslaglegging (Provincie Limburg, 2011b; Statencommissie voor het Economisch Domein, 2011).

Het Limburgse Campusplan: het pad naar Limburgs stralende toekomst

Tijdens de lancering van het gezamenlijke campusplan was de toon ondernemend en opschepperig, werd het 'Limburgse Campusplan' in de media breed uitgemeten door het uitgeven van gezamenlijke persberichten en werd het plan publiekelijk aangeboden aan de minister van EZ in Den Haag (Provincie Limburg, 2011a), inclusief '4D-filmpjes' en interviews met alle prominente personen uit het consortium (e.g. Campusplan Limburg, 2011). Campussen werden getransleerd naar

een netwerk van de toekomstvisie waarmee Limburg de problemen van een gemondialiseerde wereld aan kan pakken. Deze visie werd gepresenteerd als onmisbaar en het enige alternatief waarmee Limburg een positieve toekomst zou kunnen hebben.

In 2011 werden de campusmasterplannen verder getransleerd naar bedrijfsplannen en begin 2012 werden deze plannen besproken in de Provinciale Staten. De Provinciale Staten werd gevraagd goedkeuring te geven voor financiële steun van de provincie voor vier projecten in het kader van de campusplannen. Naast een aantal wensen en overwegingen van de Provinciale Staten, zoals het uitvoeren van een grondige risicoanalyse en het aanstellen van passend toezicht, gaven zij goedkeuring voor een financiering van nog eens 34.650.000 euro. Dit geld ging, in vorm variërend van leningen tot participaties, naar het vastgoed voor de Chemelot Campus, de participatie in een nieuw durfkapitaalfonds (Limburg Venture II), het ontwikkelen van een wetenschapsprogramma en het opzetten van geavanceerde gedeelde diensten (shared services) op het Chemelot-terrein (genaamd Enabling Technologies) (Provincie Limburg, 2012a, 2012b).

Uiteindelijk leidde dit besluit van de Provinciale Staten, samen met interne besluiten binnen DSM en UM, tot het oprichten van de rechtsvorm Chemelot Vastgoed CV op 16 oktober 2012, waarvan bijna 80% eigendom van de provincie Limburg is (Provincie Limburg, 2013).

7.3 Conclusie

Het is voor regionale overheden moeilijk om prioriteit te geven aan bepaalde lokale initiatieven ten nadele van andere initiatieven. Dit zou neerkomen op het maken van keuzes ten

gunste van een klein aantal ontwikkelingen waarbij andere ontwikkelingen dus uitgesloten worden. Daarom heeft het grootste deel van de Nederlandse provinciale overheden zich losgemaakt van de actieve betrokkenheid bij de ontwikkeling van specifieke campussen (Huisman, 2008). Voor lokale overheden is het minder ingewikkeld om dit te doen, omdat lokale overheden en campussen in die regio vaak verbonden zijn door dezelfde belangen: het versterken van de lokale economische structuur. Aangezien in het campusconcept inherent de nadruk ligt op nabijheid, is het lastig om deze lokale campussen op te schalen zodat ze de hele regio omvatten. Desalniettemin is het voor regionale overheden niet mogelijk om gehele regio's te versterken, zoals in de Strategie van Lissabon wordt bepleit. Het kiezen van winnaars en verliezers is onmogelijk te vermijden, omdat regio's slechts een beperkte hoeveelheid geld en middelen tot hun beschikking hebben. De focus op lokale ontwikkelingen zoals campussen zou een uitweg uit deze paradox kunnen leveren, maar dit is voor regionale overheden niet de meest natuurlijke keuze. De belangrijkste vraag in dit artikel is hoe de provincie Limburg deze paradox heeft weten te overwinnen. Het antwoord ligt in de empirische observatie dat campusontwikkeling werd getransleerd naar een netwerk van regionale concurrentie en innovatie die nodig was voor de 'stralende toekomst' van de regio Limburg.

In 2005 was de campus in eerste instantie een private vastgoedontwikkeling van DSM in Geleen, bedoeld om als tegenwicht te dienen voor DSM's leegstaande vastgoed, een leegstand die veroorzaakt werd door de omschakeling van het op grote schaal produceren van chemicaliën naar biowetenschappen en chemische materialen. Tot dat moment was de provincie niet betrokken bij campusontwikke-

ling. Maar door contacten op management-niveau tussen DSM en de provincie Limburg, werd de Research Campus opgenomen in de Versnellingsagenda, een ambtelijke poging om de achtergestelde industriële economie in de provincie te herstellen. Binnen het translatieproces van de campus naar de Versnellingsagenda kunnen twee fasen worden onderscheiden. De eerste fase was de campus als onderdeel van de clusterontwikkeling, de zogenoemde clusters, van kracht. De tweede fase begon toen DSM zijn operatie Copernicus startte, wat de provinciale overheid aanzette tot actie en tot het onderzoeken van mogelijkheden om DSM beter aan de regio te binden. Dit kwam verder tot uiting in een explicietere aandacht voor campusontwikkeling van de gedeputeerde en de provincieambtenaren. Dit vertaalde zich tevens in het naar voren brengen van campusontwikkeling zoals dit in de vernieuwde Versnellingsagenda van 2008 gedaan werd. De campus werd gezien als een van de sleutels tot een meer concurrerende economie.

Het wijdverspreide gebruik van het label 'campus' als een 'open concept' en de reactie van het ministerie van Economische Zaken in 2009, dat opdracht gaf tot het opstellen van twee rapporten over campusontwikkeling, was belangrijk voor de verdere translatie van de campus. Deze rapporten gaven de provincie Limburg vrij baan om actief mee te werken aan de steun van een aantal campussen. In eerste instantie werd deze betrokkenheid gezien als onderdeel van innovatiebeleid, d.w.z. als het voorzien van de randvoorwaarden voor samenwerking tussen organisaties. Door een koerswijziging in het beleid van de nieuwe nationale overheid in 2010 ten opzichte van sectorgebonden beleid, vormden zich echter nieuwe samenwerkingsverbanden tussen DSM en Philips en de bijbehorende campussen. Door

deze nieuwe samenwerkingsverbanden kwam de campus in een ander licht te staan, met een prominente rol voor de Chemelot Campus in Geleen. Bovendien vroeg DSM de overheid een aanzienlijke investering voor de Chemelot Campus en dreigde het de regio te verlaten als deze investeringen op zich lieten wachten. Dit leidde uiteindelijk tot de actieve participatie van de provincie in de vastgoedontwikkeling van de Chemelot Campus voor een aandeel van 80% – radicaal anders dan in eerste instantie de bedoeling was. In 2011 werd het Limburgse Campusplan gelanceerd, wat zich uiteindelijk vertaalde in een materiële investering van miljoenen euro's in de ontwikkeling van een vastgoedbedrijf, een bedrijf in gedeelde diensten, durfkapitaalfondsen en wetenschapsprogramma's.

116

De campus werd dus vertaald van een lokale vastgoedontwikkeling, via de organisatie van de provincie Limburg waar het deel uitmaakte van een netwerk van innovatie, onderzoek, werkgelegenheid en de stralende toekomst van Limburg, naar projecten als een durfkapitaalfonds, gedeelde diensten, een wetenschapsprogramma en uiteindelijk (weer terug) naar een vastgoedinvestering. Als we ons richten op de translatie van actoren zoals campusontwikkeling, wordt het mogelijk om de specifieke lokale variaties in beleid te begrijpen. Het stelt ons specifiek in staat om actoren te begrijpen in plaats van ze te beschouwen als 'black boxes' waar allerlei soorten initiatieven blijkbaar campussen worden genoemd (cf. Hendriks, 2014). Translatie stelt onderzoekers juist in staat om actoren te volgen tijdens hun reizen en transformaties en om de variaties en verschillen in kaart te brengen.